

ΠΕΡΙ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗΣ¹

Συμφώνως πρὸς τὸν Ὁργανισμόν τῆς Ἀκαδημίας ὁ Πρόεδρος ἐκάστου ἔτους κατὰ τὴν Πανεγυρικὴν αὐτῆς συνεδρίαν ἐπὶ τῇ λήξει τοῦ ἔτους ἐκφωνεῖ λόγον, τοῦ ὁποίου τὸ θέμα λαμβάνει ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην τὴν ὁποίαν οὗτος θεωρεῖ. Θέμα τῆς σημερινῆς μου ὁμιλίας εἶναι ἡ μεταφυσική.

Ὅ,τι ὠνόμασεν ὁ Ἀριστοτέλης «πρώτην φιλοσοφίαν», δηλαδὴ πρῶτον κεφάλαιον τῆς φιλοσοφίας, τοῦτο ὀνομάζεται σήμερον, ἐξ ἑνὸς τυχαίου γεγονότος, μεταφυσική. Ποῖον εἶναι τὸ τυχαῖον τοῦτο γεγονός; Κατὰ τὸν δεύτερον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα ὁ ἀριστοτελικὸς φιλόσοφος Ἀνδρόνικος ὁ Ρόδιος κατέταξε καὶ ἐξέδωκε τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους. Κατὰ τὴν κατάταξιν ἐτοποθέτησε τὸ ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους «πρώτη φιλοσοφία» μετὰ τὴν φυσικὴν ἢ, ὅπως ὁ ὄρος λέγει, μετὰ τὰ φυσικά. Ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου ἔδωκε ὁ Ἀνδρόνικος εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῆς πρώτης φιλοσοφίας τὸν τίτλον «Γὰ μετὰ τὰ φυσικά». Ὁ τυχαῖος ὁμοῦς αὐτὸς τίτλος προσέλαβε ἀργότερον ἀπὸ τοὺς νεοπλατωνικοὺς φιλοσόφους εἰδικὸν νόημα, ἐδήλωνε τὰ ὅσα ὑπάρχουν μετὰ τὴν φύσιν, τὰ ἐπέκεινα τῆς φύσεως. Ἡ σύμπτωσης ὁμοῦς μετὰ τὸ τυχαῖον ὄνομα καὶ τοῦ πράγματος ἦτο πλήρης, διότι τὸ ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῆς πρώτης φιλοσοφίας πραγματεύεται ἀκριβῶς τὰς εἰρηχὰς τῶν ὄντων.

1. Λόγος ἐκφωνηθεὶς κατὰ τὴν πανηγυρικὴν συνεδρίαν τῆς Ἀκαδημίας τὴν 28ην Δεκεμβρίου 1963.

Γενικῶς ἡ μεταφυσικὴ καταγίνεται μὲ τὴν ἀνεύρεσιν καὶ διατύπωσιν τῶν πρώτων ἀρχῶν τῶν ὄντων, τοῦ εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο ὀνομάζεται καὶ ὄντολογία. Κατ' οὐσίαν ὅμως ἡ ἐπιστήμη αὕτη, ὁ τρόπος αὐτὸς τοῦ σκέπτεσθαι, ὑπῆρχε πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη. Καὶ οἱ πρώτοι Ἴωνες φιλόσοφοι καὶ οἱ Ἑλεᾶται καὶ οἱ Πυθαγόρειοι καὶ γενικῶς ὅλοι οἱ Προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Πλάτων, ἦσαν ὄντολόγοι, ἐζήτησαν δηλαδὴ τὰς ἀρχὰς τῶν ὄντων καὶ τοῦ εἶναι. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν Προσωκρατικῶν καὶ τοῦ Πλάτωνος εἶναι, ὅτι ὁ Πλάτων ἐζήτησε τὰς ἀρχὰς τοῦ εἶναι καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου ἢ μᾶλλον περισσότερο ἐκεῖ. Ἀκόμη καλύτερα: ὥρισε τὸ εἶναι καὶ τὰς ἀρχὰς του διὰ τοῦ λόγου. Μόνον ὁ Λόγος εἶναι δυνατόν νὰ ὀρίσῃ καὶ νὰ ἐκφράσῃ τὸ εἶναι. Ὁ λόγος μᾶς ὀδηγεῖ πάντοτε εἰς τὸ εἶναι, ἄλλως τὸ εἶναι δὲν εἶναι προσιτὸν εἰς ἡμᾶς. Διὰ τοῦτο ὁ Πλάτων ὀνόμασε τὴν φιλοσοφίαν διαλεκτικὴν. Κατ' οὐσίαν ὁ ὅρος διαλεκτικὴ καλύπτει ὅλα τὰ προβλήματα τῆς μεταφυσικῆς καὶ τῆς ὄντολογίας ἀλλὰ καὶ γενικῶς ὅλα τὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας. Διαλεκτικὴ καὶ φιλοσοφία εἶναι εἰς τὸν Πλάτωνα ἔννοιαὶ ταυτόσημοι.

Καὶ τὸν Ἀριστοτέλη ἐρευρέτης τῆς διαλεκτικῆς εἶναι ὁ Ζήνων ὁ Ἑλεάτης· κατ' αὐτὸν δὲ ἡ διαλεκτικὴ σκοπὸν ἔχει νὰ ἀνακαλύπτῃ τὰς ἀντιφάσεις, τὰς ἀντινομίας εἰς τὰς ὁποίας ὀδηγεῖ ἡ παραδοχὴ τῆς κινήσεως καὶ τῆς πολλότητος. Διαλεκτικὴν μὲ κακὴν σημασίαν τῆς λέξεως ἤσκησαν κατὰ μέγα μέρος οἱ σοφισταί. Διαλεκτικὴ ἐδῶ εἶναι ἡ τέχνη τῆς ἀπάτης, ἡ τέχνη τῶν φαινομενικῶν ἀποδείξεων, αἱ ὁποῖαι ἀποσκοποῦν εἰς τὸ νὰ παραπείσουν τοὺς ἄλλους.

Κατὰ τὸν Μεσαίωνα διαλεκτικὴ εἶναι κυρίως ἡ τέχνη τοῦ συζητεῖν. Κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἔφερεν ἐκ νέου εἰς τὸ μέσον τὴν ἔννοιαν τῆς διαλεκτικῆς καὶ συνέδεσε μὲ αὐτὴν προβλήματα μεταφυσικὰ καὶ γνωσιολογικὰ εἶναι ὁ Schlegel, ὁ ἐξαιρετὸς πλατωνι-

στής και μεταφραστής τῶν ἔργων τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν γερμανικὴν γλῶσσαν. Τέλος ἐκεῖνος ποὺ ἔδωκε νέον περιεχόμενον εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς διαλεκτικῆς εἶναι ὁ Ἐγγελος. Κατ' αὐτὸν διαλεκτικὴ εἶναι ἡ κίνησις τοῦ πνεύματος διὰ μέσου τῶν ἀντιθέσεων, αἱ ὁποῖοι ὅμως αἴρονται κατὰ τὴν πορείαν τοῦ πνεύματος. Ἡ κίνησις αὕτη, ἡ ὁποία κατὰ τὸν Ἐγγελον συμπύπτει μὲ τὴν κίνησιν τῆς ἱστορίας, ἀκολουθεῖ τὸ τριαδικὸν σχῆμα τῆς θέσεως, τῆς ἀντιθέσεως καὶ τῆς συνθέσεως. Ἡ διαλεκτικὴ ὅμως τοῦ Ἐγγέλου ἀπομακρύνεται ἔξ ὀλοκλήρου ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς πλατωνικῆς διαλεκτικῆς, διότι εἰς τὸν Ἐγγελον διαλεκτικὴ εἶναι κατὰ βάθος ἡ κίνησις τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος, τὴν ὁποίαν ὁ Ἐγγελος ταυτίζει μὲ τὴν κίνησιν τῆς λογικῆς, ἐνῶ ἡ διαλεκτικὴ εἰς τὸν Πλάτωνα εἶναι ὁ λόγος τοῦ νοῦ, τοῦ πνεύματος περὶ τοῦ εἶναι.

Ὅπως ὁ ὅρος διαλεκτικὴ διετηρήθη ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πλάτωνος ὡς σήμερον μέσα εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἀδιάφορον ὅτι προσέλαβε κατὰ καιροὺς διαφοροτικὸν νόημα, ἔτσι διετηρήθη καὶ ὁ ὅρος τοῦ Ἀριστοτέλους πρώτη φιλοσοφία ὡς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν καὶ ὡς σήμερον. Ἐτσι ὁ Descartes δίδει εἰς ἓνα βασικόν του ἔργον τὸν τίτλον «Meditationes de prima philosophia». Σκοπὸς τοῦ Descartes εἰς τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι νὰ προχωρήσῃ σιγὰ σιγὰ ἀπὸ τὴν ριζικὴν ἀμφιβολίαν καὶ ἀμφισβήτησιν εἰς τὰς στερεὰς βάσεις ὅλης τῆς γνώσεως. Θέλει δηλαδὴ ὁ Descartes νὰ ἀνεύρῃ τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Κατὰ τοῦτο ἡ πρώτη φιλοσοφία τοῦ Descartes ἔχει περισσότερον γνωσιολογικὸν παρὰ ὄντολογικὸν χαρακτῆρα.

Ὅ,τι ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἔδῳ εἶναι νὰ γνωρίζωμεν, ὅτι οἱ ὅροι διαλεκτικὴ, πρώτη φιλοσοφία, ὄντολογία καὶ μεταφυσικὴ, συχνότατα μέσα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας, σημαίνουν τὸ ἴδιο πρᾶγμα, δηλαδὴ δηλώνουν τὴν βασικὴν ἐκείνην φιλοσοφικὴν ἐπιστήμην, ἡ ὁποία ἐξετάζει τὰς ἀρχὰς, τὰ πρῶτα στοιχεῖα τοῦ εἶναι. Κατὰ βάθος ζητεῖται

ἔδω ἢ οὐσία τῆς πραγματικότητος, ἢ ὅποια ἐχαρακτηρίσθη ἐκάστοτε μὲ πολλοὺς καὶ ποικίλους τρόπους.

Ἔτσι οἱ προσωκρατικοὶ φιλόσοφοι ὥρισαν τὴν οὐσίαν ὡς τὸ σταθερὸν ὑπόβαθρον ὅλων τῶν φαινομένων, ὅλων τῶν μεταμορφώσεων τῶν πραγμάτων, εἴτε ἐχαρακτήρισαν τοῦτο ὡς ἀπλοῦν ὕλικόν στοιχεῖον, εἴτε ὡς ἀριθμὸν, εἴτε ὡς ἄτομον, εἴτε ὡς λόγον καὶ νοῦν, εἴτε ὡς ταυτόσημον μὲ τὸν νοῦν. Ἐχομεν ἤδη ἔδω ὅ,τι ἀργότερον ὠνομάσθη πρώτη φιλοσοφία ἢ μεταφυσικὴ ἢ ὄντολογία. Ὁ Πλάτων ὥρισεν ὡς σταθερὸν ὑπόβαθρον τῶν πραγμάτων τὸν νοῦν καὶ τὰς ιδέας, αἱ ὅποια εἶναι προσιταὶ μόνον εἰς τὸν καθαρὸν νοῦν. Κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ὁ Leibnitz ὥρισεν ὡς σταθερὸν ὑπόβαθρον τῶν ὄντων τὰς μονάδας, κατὰ δὲ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ὁ Schopenhauer ὥρισε τὴν οὐσίαν τοῦ κόσμου ὡς βούλησιν. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀναιρέρη κανεὶς ἔδω ὅλα τὰ μεταφυσικὰ συστήματα καὶ ὅλους τοὺς τρόπους ἐρμηνείας καὶ ὀρισμοῦ τῶν πρώτων ἀρχῶν τοῦ εἶναι. Ἴνα πράγμα ὅμως πρέπει νὰ τονισθῇ, ὅτι δηλαδὴ εἰς πολλοὺς φιλοσόφους αἱ πρώται ἀρχαὶ τῆς γνώσεως καὶ αἱ πρώται ἀρχαὶ τοῦ εἶναι συμπίπτουν, δηλαδὴ ἡ λογικὴ καὶ ἡ μεταφυσικὴ εἶναι εἰς αὐτοὺς μία καὶ ἡ αὐτὴ ἐπιστήμη. Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Ἐγγελοσ εἶναι οἱ δύο κλασικοὶ ἐκπρόσωποι αὐτῆς τῆς τάσεως.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὑπάρχουν ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι χωρίζουν τὰς ἀρχὰς τῆς γνώσεως ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ εἶναι, τὰς νοητικὰς ἀπὸ τὰς ὄντολογικὰς ἀρχὰς. Καὶ πιστεύουν, ὅτι μὲ τὰς πρώτας καταγίνεται ἡ γνωσιολογία, ἐνῶ μὲ τὰς δευτέρας καταπονεῖται ἡ μεταφυσικὴ, τὴν ὅποian θεωροῦν ὡς καθολικὴν ἐπιστήμην. Δηλαδὴ πιστεύουν, ὅτι ἡ ἐπιστήμη αὐτὴ καλεῖται νὰ δώσῃ γενικὴν εἰκόνα τοῦ κόσμου, τῆς πραγματικότητος, νὰ θεωρήσῃ ὄντολογικῶς τὰ πάντα καὶ τελικῶς νὰ συνθέσῃ τὰ πάντα εἰς μίαν κοσμοθεωρητικὴν ἐνότητα. Ἡ μεταφυσικὴ συνεπῶς συμπίπτει ἔδω μὲ τὴν κοσμοθεωρίαν, ἢ ὅποια ἐρμηνεύει τὸ εἶναι τοῦ κόσμου καὶ τὸ

νόημα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ μεταφυσικὴ ὡς κοσμοθεωρία χωρίζει τὸ εἶναι ἀπὸ τὸ φαίνεσθαι τῶν ὄντων καὶ κατατείνει νὰ συλλάβῃ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ὁ Κάντ ὠνόμασε πρᾶγμα καθ' ἑαυτό, δηλαδή τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων καὶ τῆς ζωῆς. Ἀπὸ τὴν καθολικὴν σύλληψιν τῆς οὐσίας τοῦ κόσμου προχωροῦν ἔπειτα οἱ μεταφυσικοὶ φιλόσοφοι καὶ ἐρμηνεύουν ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου. Συνήθως χωρίζουν τὸν κόσμον εἰς ἑξωτερικόν, φυσικόν, καὶ ἑσωτερικόν, ψυχικόν, πνευματικόν κόσμον. Ἀλλὰ τὰ δύο αὐτὰ τμήματα, κεφάλαια, δὲν εἶναι ἄσχετα μεταξὺ των, εἶναι κατὰ τὴν μεταφυσικὴν ἐκφάνσεις μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας τοῦ κόσμου.

Κατὰ τὸν σχηματισμὸν ὅμως μιᾶς κοσμοθεωρίας δὲν ἐπικρατοῦν μόνον θεωρητικά, γνωστικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ συνεργοῦν καὶ πρακτικά, ἠθικὰ ἐλατήρια, διότι ὁ ἄνθρωπος ζητεῖ ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα: ποῖος εἶναι ὁ σκοπὸς καὶ ὁ προορισμὸς τῆς ζωῆς του. Ἔτσι ἡ κοσμοθεωρία ὁδηγεῖ κατ' ἀνάγκην εἰς μίαν πρακτικὴν φιλοσοφίαν, ἠθικὴν, καὶ εἰς θεώρησιν τοῦ σκοποῦ τῆς ζωῆς. Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς θεωρεῖται ἡ μεταφυσικὴ ὡς τὸ κορύφωμα τῆς φιλοσοφίας καὶ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἡ φιλοσοφία, ἡ ὁποία δὲν εἶναι συνάμα καὶ μεταφυσικὴ, δὲν ἐνδιαφέρει καθόλου τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ὀρθῶς.

Ἡ μεταφυσικὴ ὅμως, ἡ ὁποία τόσην σημασίαν ἀπέκτησε μέσα εἰς τὴν ὅλην ζωὴν τοῦ πνεύματος, ἐπέρασεν ἐπανειλημμένως καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἀπὸ δοκιμασίαν. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἶναι ὁ Πλάτων ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἠμρεσβήτησε τὸ κύρος τῆς μεταφυσικῆς σκέψεως τῶν προδρόμων του καὶ κατέληξε νὰ εἴπῃ εἰς τὸν διάλογόν του «Σοφιστής», ὅτι τὰ ὅσα εἶπαν οἱ προηγούμενοι φιλόσοφοι περὶ τοῦ εἶναι, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ξυμυθία. Διὰ νὰ σταθῇ ὅμως ὁ μεταφυσικὸς τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι καὶ νὰ ἔχῃ ἀξίαν, πρέπει νὰ παύσῃ νὰ εἶναι μῦθος καὶ νὰ γίνῃ λόγος. Ἔτσι ὁ Πλάτων ἔστρεψε τὸ πνεῦμα

πρὸς τὸν λόγον καὶ ἀνέκρινε τὴν οὐσίαν καὶ τὴν σημασίαν τῶν προτάσεων τοῦ λόγου περὶ τοῦ εἶναι, διὰ νὰ βεβαιωθῇ περὶ τῆς λογικῆς των ἀξίας. Ἀπὸ τὴν ἀνάκρισιν αὐτὴν τῶν λογικῶν προτάσεων ὁ Πλάτων ἐπέισθη, ὅτι ὁ σχηματισμὸς τῶν προτάσεων αὐτῶν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ, ἐὰν ὁ νοῦς δὲν στηρίζεται εἰς ιδέας λογικάς, εἰς τὴν ιδέαν τῆς ταυτότητος, τῆς ἑτερότητος, τῆς ἐνότητος, τῆς πολλότητος καὶ ἄλλων ιδεῶν. Τὸ νόημα δηλαδὴ τῶν προτάσεων αὐτῶν κατάγεται κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὰς ιδέας. Συνεπῶς μόνον εἰς τὸ νόημα τοῦτο εἶναι δυνατὸν νὰ στηριχθῇ ὁ νοῦς, ὅταν ὁμιλῇ περὶ τοῦ εἶναι.

Ὁ Πλάτων λοιπὸν ἔστρεψε τὴν μεταφυσικὴν ἀπὸ τὰ πράγματα εἰς τὰ νοήματα, ἀπὸ τὸ ὑλικὸν ὑπόβαθρον τῶν πραγμάτων εἰς τὸ λογικὸν αὐτῶν θεμέλιον. Καμμία μεταφυσικὴ πρότασις δὲν ἔχει λογικὴν ἀξίαν, ἐφ' ὅσον δὲν προϋποθέτει ὅ,τι ὁ Πλάτων ὠνόμασεν ιδέας. Τὸ σπουδαιότερον ὅμως εἶναι ὅτι ὁ Πλάτων, καθὼς ἀνακρίνει καὶ ἀναλύει τὸ λογικὸν περιεχόμενον τῶν προτάσεων, βεβαιώνεται ὅχι μόνον ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ εἴπῃ τίποτε περὶ τοῦ εἶναι τῶν πραγμάτων δίχως νὰ προϋποθέτῃ τὰς ιδέας, ἀλλὰ καὶ ὅτι τὸ εἶναι κατὰ βάθος ταυτίζεται μὲ τὰς ιδέας. Αὐταὶ ἀποτελοῦν τὸ ὄντως ὄν καὶ αὐτὰς χρησιμοποιοῦμεν διὰ νὰ ὁμιλήσωμεν καὶ διὰ τὸ εἶναι τῶν πραγμάτων. Ὄταν π.χ. κρίνωμεν καὶ λέγωμεν, ὅτι αὐτὸ ἐδῶ τὸ πρᾶγμα, τὸ ἀντικείμενον, εἶναι ἕνα, τότε δὲν κάνομεν τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἀναφέρωμεν μὲ τὸν νοῦν μας τὴν ιδέαν τῆς ἐνότητος εἰς αὐτὸ τὸ συγκεκριμένον πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἀφ' ἑαυτοῦ του δὲν εἶναι ποτὲ ἕνα. Τὸ πρᾶγμα γίνεται ἕνα, ὅταν τὸ κρίνωμεν καὶ τοῦ δώσωμεν τὸ κατηγόρημα τοῦ ἐνός. Ἄν τὸ συγκεκριμένον πρᾶγμα ἦτο ἀφ' ἑαυτοῦ του ἕνα, τότε τὸ ἕνα θὰ εἶχε τὴν τύχην τοῦ πράγματος, δηλαδή, ὅπως καταστρέφεται τὸ πρᾶγμα, θὰ κατεστρέφετο καὶ τὸ ἕνα.

Ἐκτὸς ὅμως αὐτοῦ, ἂν τὸ συγκεκριμένον πρᾶγμα ἦτο ἀφ' ἑαυτοῦ του ἕνα, τότε δὲν θὰ ἦτο λογικῶς δυνατὸν κανέ-

να ἄλλο συγκεκριμένον πρᾶγμα. νὰ τὸ χαρακτηρίσωμεν ὡς ἓνα. Διότι μόνον ἐκεῖνο τὸ συγκεκριμένον πρᾶγμα θὰ ἦτο τὸ ἴδιον, ταυτόσημον μὲ τὸ ἓνα. Ἐὰν πάλιν δεχθῶμεν ὅτι θὰ ἦτο δυνατόν, παρὰ ταῦτα, νὰ δώσωμεν τὸ κατηγορημα τοῦ ἐνὸς καὶ εἰς οἰοδήποτε ἄλλο συγκεκριμένον πρᾶγμα, τότε θὰ ἔπρεπε λογικῶς νὰ ἰσχύσῃ ὅ,τι ἰσχυσε πρῖν, ὅτι δηλαδή καὶ τὸ ἄλλο αὐτὸ συγκεκριμένον πρᾶγμα εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ του ἓνα. Τότε ὁμως θὰ εἶχαμεν πράγματι πολλὰ ἓνα, πρᾶγμα παράλογον, διότι τὸ ἓνα πρέπει κατὰ λογικὴν ἀνάγκην νὰ εἶναι ἓνα καὶ μόνον. Ἄλλο πρᾶγμα εἶναι ὅτι τὸ ἓνα εἶναι λογικῶς δυνατόν νὰ τὸ ἐπαναλάβω πολλές φορές μὲ τὸν νοῦν μου, καὶ ἄλλο πάλιν πρᾶγμα εἶναι νὰ δεχθῶ, ὅτι ὑπάρχουν τόσα πολλὰ ἓνα, ὅσα εἶναι τὰ συγκεκριμένα πρᾶγματα. Τὸ πρῶτον εἶναι λογικόν, ἐνῶ τὸ δεύτερον εἶναι παράλογον.

Τὸ παράδειγμα τοῦτο δίδει ἀνάγλυφον τὸ μέγεθος τῆς στροφῆς πού ἔκαμε ἡ μεταφυσικὴ σκέψις μὲ τὸν Πλάτωνα. Τώρα κατανοοῦμεν καὶ τὸν καταπληκτικὸν λόγον τοῦ Πλάτωνος, ὅτι ὅλη ἡ προηγουμένη φιλοσοφία εἶπε μόνον ἓνα μῦθον περὶ τοῦ εἶναι, περὶ τῆς οὐσίας. Προσθέτει μάλιστα ὁ Πλάτων, ὅτι οἱ μεγάλοι ἐκεῖνοι μεταφυσικοί, οἱ Προσωκρατικοί, τῶν ὁποίων τὸ ἔργον χαρακτηρίζει ὡς γυγαντομαχίαν περὶ τῆς οὐσίας, εἶπαν εἰς ἡμᾶς ἓνα μῦθον περὶ τοῦ εἶναι, ὡσὰν ἡμεῖς νὰ εἴμεθα παιδιά.

Ἡ οὐσία, τὸ εἶναι, λέγει τώρα ὁ Πλάτων, πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ μέσα εἰς τὰς προτάσεις καὶ εἰς τὰς κρίσεις τοῦ νοῦ καὶ τελικῶς μέσα εἰς τὰς λογικὰς ἰδέας, διότι μόνον αὐταὶ εἶναι νοηταί, ἐνῶ τὰ ἄλλα πρᾶγματα εἶναι ἀπλῶς αἰσθητὰ καί, ἐφ' ὅσον τὰ κρίνομεν, χρησιμοποιοῦμεν καὶ δι' αὐτὰ τὰς ἰδέας. Ὁ νοῦς μὲ ἄλλα λόγια εἶναι ὁ χῶρος τοῦ εἶναι, τὸ δὲ εἶναι ἀναλύεται τώρα ἀπὸ τὸν Πλάτωνα εἰς τὰ νοήματα τῶν κρίσεων. Δὲν ὑπάρχει εἶναι δίχως τὴν κρίσιν τοῦ νοῦ. Τοῦτο τὸ διέγνωσεν ἤδη ὁ Παρμενίδης.

Ἄλλα τὰ προβλήματα τῆς μεταφυσικῆς ἐξετάζονται

τώρα ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἀπ' αὐτὴν τὴν σκοπιάν. Τὸ πρόβλημα τοῦ κόσμου, τὸ πρόβλημα τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἀθανασίας της, τὸ πρόβλημα τῆς πολιτείας καὶ τῆς δικαιοσύνης, τὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς, ὅλα προσλαμβάνουν τώρα ὀλωσδιόλου νέαν ὄψιν. Τὸ δὲ συμπέρασμα ἀπὸ τὴν ἀνάλυσιν αὐτὴν εἶναι ὅτι ὁ Πλάτων ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ἀνεσκεύασεν ὅλην τὴν προηγουμένην μεταρυσικήν, ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἄλλο ἐδραιώνει τὴν μεταρυσικήν ἐπάνω εἰς τόσον στερεὰ βάση, ὥστε νὰ ἀντέχουν μέχρι σήμερον.

Κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἡ «βασίλισσα τῶν ἐπιστημῶν», ἡ μεταρυσική, ἐδοκιμάσθη σκληρότατα ἀπὸ τὴν Κριτικήν τοῦ Κάντ, ὁ ὁποῖος ἔθεσε τὸ ἐρώτημα: ἂν εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ἡ μεταρυσική ὡς ἐπιστήμη. Λιὰ νὰ ἀπαντήσῃ ὁ Κάντ εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο, ὑπέβαλε τὴν μεταρυσικήν τῆς ἐποχῆς του εἰς ἀδυσώπητον κριτικὴν ἔρευναν. Ὁ Κάντ ἔδειξε διὰ τῆς κριτικῆς του, ὅτι ἡ μεταρυσικὴ διδασκαλία τῆς ἐποχῆς του περὶ ψυχῆς, περὶ κόσμου καὶ περὶ Θεοῦ ἦτο γεμάτη ἀπὸ ἐσραλμένους συλλογισμούς, «παραλογισμούς», ἀπὸ ἀντινομίας καὶ γενικῶς ὅτι αἱ «ἀποδείξεις» της δὲν εἶχον καμμίαν ἀποδεικτικὴν δύναμιν.

Ἄλλὰ ὁ Κάντ δὲν περιορίσθη μόνον εἰς τοῦτο. Ἐπροχώρησε πολὺ περισσότερον: ἔδειξεν ὅτι εἶναι λογικῶς ἀδύνατον νὰ ἀποκτήσῃ κανεὶς γνῶσιν τοῦ ὑπερβατικοῦ, δηλαδή αὐτοῦ τὸ ὁποῖον κεῖται πέραν ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς πείρας, αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ὠνόμασεν ὁ ἴδιος πρᾶγμα καθ' ἑαυτό. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Κάντ εἶναι, ὅτι μόνον διὰ τῶν γυμνῶν ἐννοιῶν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωμεν γνῶσιν, χρειαζόμεθα πάντοτε ἐκτὸς τῶν ἐννοιῶν καὶ τὰ δεδομένα τῆς πείρας, ἢ, ὅπως ὁ ἴδιος λέγει, χρειαζόμεθα καὶ τὴν ἐποπτείαν. Τότε μόνον, ὅταν δηλαδή ἔχωμεν καὶ ἐποπτείαν, εἶναι δυνατόν διὰ τῶν ἐννοιῶν νὰ φθάσωμεν καὶ εἰς τὴν γνῶσιν τῶν πραγμάτων. Συνεπῶς, ἔτσι συμπραίνει ὁ Κάντ, διὰ πράγματα διὰ τὰ ὁποῖα δὲν διαθέτομεν ἐποπτείαν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωμεν ποτὲ γνῶσιν. Λέν δυνάμεθα λοι-

πὸν γενικῶς νὰ γνωρίσωμεν ὅ,τι δὲν εἶναι ἀντικείμενον τῆς πείρας ἢ τῆς ἐποπτείας. Ἀπὸ τὰς ἀπλάς, γυμνάς ἐννοίας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν γνῶσιν τῆς πραγματικότητος. Ἐπίσης λέγει, ὅτι αἱ μορφαί, οἱ τρόποι τῆς γνώσεως, δηλαδή αἱ λογικαὶ κατηγορίαι, τὰς ὁποίας διαθέτει ἡ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου, ὑπάρχουν θεβαίως a priori, ἀλλὰ προσθέτει: αἱ κατηγορίαι αὗται εἶναι κατάλληλοι μόνον διὰ ἀντικείμενα τῆς ἐποπτείας καὶ γενικῶς τῆς πείρας. Συνεπῶς μὲ τὰς κατηγορίας αὐτὰς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γνωρίσωμεν τὸ πρᾶγμα καθ' ἑαυτό, διότι ἀκριβῶς ὡς πρὸς αὐτὸ δὲν διαθέτομεν καμμίαν πείραν ἢ ἐποπτείαν.

Διὰ τὴν ἀσώματον π.χ. ψυχὴν, ἡ ὁποία θεωρεῖται ἀθάνατος, δὲν διαθέτομεν, λέγει, καμμίαν ἐποπτείαν. Συνεπῶς δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν, καὶ πράγματι ἔχομεν, τὴν ἐννοίαν τῆς ἀσωμάτου ψυχῆς, δὲν ἔχομεν ὅμως ποτὲ γνῶσιν διὰ τὴν πραγματικότητα τῆς ἀσωμάτου ψυχῆς. Ἐπίσης ἔχομεν τὴν ἐννοίαν τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχωμεν γνῶσιν τῆς πραγματικότητος τοῦ Θεοῦ. Καὶ προσθέτει ὁ Κάντ: ὅτι, ὅταν νομίζωμεν ὅτι κατέχομεν μὲ τὴν γνῶσιν μας ἓνα ὑπερβατικὸν ἀντικείμενον, ὅπως εἶναι ἡ ἀσώματος ψυχὴ, τότε εἴμεθα ἀπλῶς μέσα εἰς μίαν πλάνην, δὲν ἔχομεν οὐσιαστικὴν γνῶσιν. Ὅταν λοιπὸν ἐφαρμόζωμεν τὰς λογικὰς κατηγορίας εἰς ὑπερβατικὰ ἀντικείμενα, δηλαδή εἰς ἀντικείμενα διὰ τὰ ὁποῖα δὲν ἔχομεν ἐποπτείαν ἢ πείραν, τότε δὲν κάνομεν τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ τὰ θεωροῦμεν κατὰ βάθος καὶ αὐτὰ ὡς ἀντικείμενα τοῦ χυτοῦ εἴδους μὲ τὰ ἐμπειρικά. Ἀπὸ ὑπερβατικὰ ἀντικείμενα ποὺ εἶναι τὰ μεταβάλλομεν εἰς ἐμπειρικά. Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι λογικῶς δυνατὸν, ἡ δὲ ὑποτιθεμένη γνῶσις δὲν εἶναι πλέον μεταφυσική.

Ἡ κριτικὴ ὅμως τοῦ Κάντ δὲν περιορίσθη μόνον εἰς τὰ τρία μεγάλα κεφάλαια τῆς μεταφυσικῆς, δηλαδή εἰς τὴν ιδέαν τοῦ Θεοῦ, τὴν ιδέαν τοῦ κόσμου καὶ τὴν ιδέαν τῆς

ψυχῆς, ἀλλὰ ἐστράφη καὶ ἐναντίον πάσης προσπαθείας, ἢ ὅποια ἐπιδιάκει νὰ ἀποκτήσῃ γνῶσιν τοῦ ὑπερβατικοῦ μόνου διὰ καθαρῶν ἐννοιῶν. Δι' ὅσα εἶναι πέραν τῆς πείρας, δηλαδή διὰ τὰ πράγματα καθ' ἑαυτά, λέγει ὁ Κάντ, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωμεν γνῶσιν. Τοῦτο ὑπερβαίνει τὰ ὄρια τῆς ἰκανότητος τοῦ νοῦ μας.

Εἶναι πράγματι τραγικὴ ἡ ἀντινομία εἰς τὴν ὅποιαν κατέληξεν ὁ Κάντ. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος δέχεται ὅτι ὑπάρχει ὁ ὑπερβατικὸς κόσμος, τὰ πράγματα αὐτὰ καθ' ἑαυτά, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἰσχυρίζεται, ὅτι ἡ γνῶσις μας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τὰ φθάσῃ. Ἡ μὲ ἄλλας λέξεις λέγει: γνωρίζομεν τὰ πράγματα μόνον ὡς φαινόμενα, ἐνῶ ἡ οὐσία τους μᾶς μένει ἄγνωστος. Τὴν διάκρισιν αὐτὴν, μεταξὺ φαινομένου καὶ οὐσίας ἐφαρμόζει ὁ Κάντ ἀκόμη καὶ εἰς τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος. Καὶ ἐδῶ δμιλεῖ περὶ φαινομένων καὶ περὶ τοῦ πράγματος καθ' ἑαυτό. Ὁ Κάντ λέγει, ὅτι τὸ ἐγώ, δηλαδή ἡ ἀρχὴ τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ κόσμου, γνωρίζει τὸν ἑαυτόν του μόνον ὡς φαινόμενον καὶ ὄχι ὡς οὐσίαν, ὡς πρᾶγμα καθ' ἑαυτό. Προσθέτει ὁμοίως ὅτι τὸ ἐγὼ νοεῖ ἑαυτό ὡς ἐνότητα καὶ ὡς ἐνέργειαν, ἀλλὰ δὲν ἤμπορεῖ νὰ φθάσῃ εἰς πραγματικὴν γνῶσιν τοῦ ἑαυτοῦ του. Κατὰ τὸν Κάντ γνωρίζομεν μόνον πῶς τὸ ἐγὼ φαίνεται εἰς ἡμᾶς τοὺς ἰδίους, πῶς ἡμεῖς ἐνεργοῦμεν καὶ πῶς πάσχομεν μέσα μας. Μὲ τὴν διατύπωσιν αὐτὴν ὁ Κάντ ἐννοεῖ τὴν ψυχολογικὴν γνῶσιν τὴν ὅποιαν ἔχομεν περὶ ἡμῶν αὐτῶν. Τὴν γνῶσιν πάλιν αὐτὴν ὁ Κάντ τὴν διαχωρίζει ἀπὸ τὴν λογικὴν αὐτοσυνειδησίαν. Ἀλλὰ διὰ τῆς λογικῆς αὐτοσυνειδησίας, λέγει, γνωρίζω ὄχι τί εἶμαι, ὄχι τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὅτι εἶμαι, ὅτι ὑπάρχω. Γνωρίζω τὸν ἑαυτόν μου διὰ τῆς αὐτοσυνειδησίας ὄχι ἀκριβῶς, ὅπως αὐτὸς πράγματι εἶναι, ἀλλὰ γνωρίζω ἀπλῶς ὅτι ὁ ἑαυτός μου ὑπάρχει. Καὶ συμπεραίνει ὁ Κάντ ὅτι ἡ αὐτοσυνειδησία αὕτη ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι αὐτογνωσία.

Ἡ διάκρισις ὁμοίως αὕτη τοῦ Κάντ στηρίζεται εἰς

μία προϋπόθεσιν, ἢ ὁποῖα ἰσχύει μὲν διὰ τὰ πράγματα, δὲν ἰσχύει ὁμως διὰ τὸ ἐγώ, τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ὁπωσδήποτε δὲν εἶναι πρᾶγμα. Τί λέγει ἡ προϋπόθεσις; Λέγει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν γνῶσιν του γνωρίζει μόνον φαινόμενα, τὰ ὁποῖα ἡ διάνοια συντάσσει διὰ τῶν κατηγοριῶν τῆς εἰς ἀντικείμενα. Ἄλλὰ τοῦτο ἀκριβῶς — ἀντιλέγομεν ἡμεῖς — δὲν ἰσχύει διὰ τὸ ἐγώ, διὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν αὐτογνωσίαν του. Ἐδῶ δὲν ἔχομεν ἄπτὸν φαινόμενον καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχωμεν. Τὸ καθαρὸν ἐγώ, ἡ λογικὴ ἐκείνη αὐτενέργεια καὶ αὐτοσυνειδησία, ἢ ὁποῖα εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς γνώσεως, δὲν ὑπάρχει ὡς ἄπτὸν φαινόμενον, διότι ἀκριβῶς εἶναι ἡ ἀρχὴ ὅλων τῶν φαινομένων. Ὑπάρχει ὁμως ὡς ἐν ἐνεργείᾳ καὶ λειτουργίᾳ λόγος, ὁ ὁποῖος καὶ μόνος ἔχει τὴν δύναμιν τῆς αὐτεπιστροφῆς καὶ τῆς αὐτογνωσίας.

Ἡ γνῶσις αὕτη διαφέρει ριζικῶς ἀπὸ τὴν γνῶσιν τὴν ὁποῖαν ἔχει τὸ ἐγώ διὰ τὰ φαινόμενα καὶ τὰ πράγματα. Ὁ νοῦς ἐδῶ θεωρεῖ ἑαυτὸν ὡς ἀρχὴν καὶ πηγὴν τῆς γνώσεως, γνωρίζει τὴν οὐσίαν του. Ὡστε δὲν γνωρίζω, ὁπως νομίζει ὁ Κάντ, μόνον ὅτι ὑπάρχω, ἀλλὰ γνωρίζω συνάμα καὶ τί εἶμαι. Καὶ εἶμαι λογικὴ αὐτενέργεια, εἶμαι γ ν ω σ τ ι κ ἢ ο ὑ σ ί α, ἢ ὁποῖα γνωρίζει τὸν κόσμον καὶ αὐτογνωρίζεται. Τί ἄλλο ἀπομένει νὰ εἶμαι; Δὲν ὑπάρχει τίποτε ἄλλο, δηλαδή ὅπισθεν τοῦ ἐγώ δὲν ὑπάρχει τίποτε ἄλλο. Ὡς πρὸς τὸ ἐγώ ὅλα τὰ ἄλλα εἶναι ἀκριβῶς φαινόμενα, ἐνῶ αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς φαινόμενον ἐναντι οὐδενὸς ἄλλου. Βεβαίως δὲν ἠμπορῶ νὰ στηριχθῶ οὔτε εἰς τὴν ἐξωτερικὴν, οὔτε εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πεῖραν διὰ νὰ εἶπω τί εἶμαι, διότι καὶ ἡ μία πεῖρα καὶ ἡ ἄλλη εἶναι πεῖρα φαινομένων. Λογικῶς ὁμως εἶμαι πρὶν ἀπὸ ὅλα τὰ φαινόμενα καὶ δεδομένα τῆς πείρας, ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶμαι αὐτοσυνειδησία καὶ αὐτογνωσία. Ὅλα τὰ δεδομένα εἶναι κατὰ βάθος παραστάσεις, δηλαδή π α ρ ἰ σ τ α ν τ α ι ὡς γεγονότα ἐνώπιον τοῦ ἐγώ καὶ παρῆ-

στανται, ἐπειδὴ τὸ ἐγὼ ἴσ τ α τ α ι καὶ εἰς αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι δεδομένα καὶ εἰς αὐτὸ ἀναφέρονται.

Τὸ ἐγὼ λοιπὸν τοῦτο ὡς οὐσία ἐνώπιον τοῦ ὁποῖου ὅλα τὰ ἄλλα ἔχουν ἀπλῆν παρουσίαν ὁ Κάντ τὸ μεταβάλλει εἰς τυπικὴν ἔννοιαν ἄνευ οὐσίας ἢ μᾶλλον θεωρεῖ τὴν οὐσίαν τοῦ ἀπρόσιτον εἰς τὴν γνῶσιν του. Τὸ προέχον ὁμῶς εἶναι, ὅτι μόνον ἐδῶ, δηλαδή εἰς τὴν γνωστικὴν σχέσιν τοῦ ἐγὼ μὲ τὸν ἑαυτὸν του, ταυτίζεται τὸ εἶναι μὲ τὸ συνειδέναι, ἢ οὐσία μὲ τὴν νόησιν. Μόνον ἐδῶ ἔχομεν ὅ,τι δὲν ἔχομεν εἰς ὅλα τὰ ἄλλα εἶδη τῆς γνώσεως. Μόνον εἰς τὸ ὑποκείμενον, τὸ αὐτοσυνεῖδητον, συμπίπτει ἡ γνῶσις μὲ τὸ εἶναι. Ὅ,τι διεκήρυξε μὲ πάθος πρῶτος ὁ Παρμενίδης, δηλαδή τὴν ταύτισιν τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ εἶναι, τοῦτο ἀκριβῶς συμβαίνει μόνον κατὰ τὴν αὐτοσυνειδησίαν καὶ αὐτογνωσίαν τοῦ ὑποκειμένου, τοῦ ἐγὼ. Τὸ ἐγὼ εἶναι τὸ μόνον τὸ ὁποῖον καὶ ὑπάρχει καὶ ἐνεργεῖ καὶ συνάμα γνωρίζει ἑαυτὸ ὡς αὐτουσίαν, ὄχι ὡς ἀπλοῦν φαινόμενον, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Κάντ.

Τὸ παράδοξον ὁμῶς εἶναι ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Κάντ, ὁ ὁποῖος ἤσκησεν ἀδυσίωπτον κριτικὴν εἰς τὴν μεταφυσικὴν τῆς ἐποχῆς του καὶ ὁ ὁποῖος ὠνομάσθη ὁ θρηυματιστῆς τῆς μεταφυσικῆς, παρέμεινε κατὰ βάθος μεταφυσικός. Ἡ σιδηρὰ πειθαρχία τῆς «Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου» δὲν κατώρθωσε νὰ κατασιγῶση μέσα του τὸ ἀθάνατον πάθος, τὸν ἔρωτα πρὸς τὴν μεταφυσικὴν. Ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ ὅτι: «ἡ μεταφυσικὴ μὲ τὴν ὁποῖαν ἔχω τὴν μοῖραν νὰ εἶμαι ἐρωτευμένος, ἂν καὶ μόνον σπανίως δύναμαι νὰ καυχηθῶ διὰ τὴν εὐνοιάν της, ἔχει δύο προτερήματα. Τὸ πρῶτον εἶναι ὅτι ἔρχεται νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰ αἰτήματα τὰ ὁποῖα προβάλλει ἡ ἐρευνῶσα ψυχὴ, ὅταν ὁ νοῦς ἀνιχνεύῃ τὰς ἀποκρύφους ιδιότητας τῶν πραγμάτων. Ἐδῶ ὁμῶς τὸ ἀποτελεσματικὸν διαψεύδει συχνὰ τὴν ἐλπίδα. Τὸ ἄλλο προτέρημα εἶναι περισσότερο σύμφωνον μὲ τὴν φύσιν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας καὶ συνίσταται εἰς τοῦτο: ἂν τὸ πρόβλημα

ἐξ ὅλων ὅσων δύναται αὐτὴ νὰ γνωρίσῃ εἶναι καθωρισμένον καὶ ποίαν σχέσιν ἔχει τοῦτο πρὸς τὰς ἐννοίας τῆς πείρας, ἐπὶ τῶν ὁποίων πρέπει νὰ στηρίζονται ὅλαι μας αἱ κρίσεις. Κατὰ τοῦτο ἡ μεταφυσικὴ εἶναι ἐπιστήμη περὶ τῶν ὁρίων τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ».

Ἄπ' αὐτὸ καταφαίνεται, ὅτι ὁ Κάντ δὲν καταπολεμεῖ τὴν ὑπόθεσιν τῆς μεταφυσικῆς, ἀλλὰ τὴν ἰσχύουσαν εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ μεθοδόν της. Πάντως εἶναι πεποίθησις τοῦ Κάντ, ὅτι τὸ ὑπερβατικόν, δηλαδὴ ἐκεῖνο ποὺ ὑπερβαίνει τὴν πείραν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γνωσθῇ διὰ τοῦ καθαρῶ νοῦ καὶ ὅτι, πρὶν ἀπὸ πᾶσαν τολμηρὰν καὶ διὰ καθαρῶν ἐννοιῶν μεταφυσικὴν κατασκευὴν τοῦ πνεύματος, πρέπει νὰ γίνεταί κριτικὴ ἔρευνα τῆς γνωστικῆς ἰκανότητος τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Συνεπῶς ἡ κριτικὴ τοῦ Κάντ εἶχε κατὰ βάθος σκοπὸν, νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἀναγέννησιν καὶ ὄχι εἰς τὴν κατάργησιν τῆς μεταφυσικῆς. Τοῦτο καταφαίνεται καὶ ἀπὸ τὰ πράγματα, διότι καὶ ὁ ἴδιος ὁ Κάντ ἔγραψε μεταφυσικὴν τῆς φύσεως καὶ μεταφυσικὴν τῶν ἡθῶν, καὶ συγχρόνως θεωρεῖ τὴν κριτικὴν τοῦ καθαρῶ λόγου ὡς εἰσαγωγὴν εἰς πᾶσαν μέλλουσαν μεταφυσικὴν.

Ἡ Κριτικὴ τοῦ καθαρῶ λόγου ᾠδήγησε πράγματι εἰς μίαν ἀναγέννησιν τῆς μεταφυσικῆς, ἡ ὁποία συνετελέσθη ἀπὸ τοὺς μεγάλους κληρονόμους τοῦ Κάντ, ἀπὸ τὸν Fichte, τὸν Schelling καὶ τὸν Ἑγελον, τὸν μέγαν μεταφυσικὸν τῆς νεωτέρας ἐποχῆς, τοῦ ὁποίου ἡ μεταφυσικὴ βακχεία ἠλλαξεν ἐκ βάθρων τὴν ὅλην θεώρησιν τῆς ἱστορίας καὶ ἔγινε ἡ ἀφρητηρία ὅλων τῶν κοινωνικῶν, πολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν μεταβολῶν κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα. Μεγάλα κατάλοιπα αὐτῆς τῆς μεταφυσικῆς βακχείας τοῦ Ἑγέλου ὑπάρχουν καὶ εἰς τὸ σύστημα τοῦ Μάρξ, τὸ ὁποῖον συγχρόνως παρουσιάζεται ὡς ὀρθολογισμὸς καὶ θετικισμὸς. Ἐπὶ πλέον ὅλα τὰ σύγχρονα φιλοσοφικά, πολιτικά καὶ κοινωνικά ρεύματα ἔχουν τὴν πηγὴν των εἰς τὴν μεταφυσικὴν τοῦ Ἑγέλου, οἱ δὲ ὁπαδοὶ των ἐργάζονται καὶ κινουῦνται ὑ-

εἴτε εἶναι ὑπαρξισταί, εἴτε νεο-οντολόγοι, εἴτε κοινωνιολόγοι, εἴτε ἀκόμη καὶ θετικισταί.

Ὁ λεγόμενος θετικισμὸς προέβαλε τὴν σκληροτέραν ἀντίστασιν κατὰ τῆς μεταφυσικῆς τοῦ Ἐγγέλου, ὃ ὁποῖος ἐφθασεν εἰς τὴν ὑπερβολὴν νὰ ταυτίσῃ τὰ πράγματα τῆς ἱστορίας μὲ τὴν λογικὴν, ὑπερβολὴν τὴν ὁποῖαν διέτύπωσε ὁ Ἐγγελοσ εἰς τὸν γνωστὸν λόγον, ὅτι «πᾶν τὸ πραγματικὸν εἶναι λογικόν, καὶ πᾶν τὸ λογικὸν εἶναι πραγματικόν».

Ἡ εἰρωνεῖα ὅμως εἶναι, ὅτι ὁ θετικισμὸς ἀπὸ κριτικῆς τῆς μεταφυσικῆς τοῦ Ἐγγέλου μετεβλήθη ὁ ἴδιος ὄχι μόνον εἰς μεταφυσικὴν ἀλλὰ καὶ εἰς θρησκείαν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς θετικῆς φιλοσοφίας, τοῦ Comte. Τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς συνέβη καὶ μὲ τὸν Μαρξισμόν, ὃ ὁποῖος μετεβλήθη εἰς μεταφυσικὴν καὶ εἰς θρησκείαν.

Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι πᾶσα κριτικὴ καὶ ἀναίρεσις καὶ πᾶσα καταδίκη τῆς μεταφυσικῆς εἰς θάνατον ὀδηγεῖ κατ' εὐθειᾶν εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς μεταφυσικῆς. Ἀπὸ τὴν τέφραν τῆς παλαιᾶς μεταφυσικῆς ἀνιθάλπει πάντοτε μιὰ νέα μεταφυσικὴ. Τοῦτο ἔγινε δις εἰς τὴν ἀρχαιότητα. Πρῶτον διὰ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, οἱ ὁποῖοι, ἐνῶ ἤσκησαν αὐστηρὰν κριτικὴν εἰς τὴν παλαιότεραν μεταφυσικὴν, ἐθεμελίωσαν νέαν μεταφυσικὴν, ἣ ὁποία ἐδέσποζε ἐπὶ χιλιετηρίδας καὶ ἐν πολλοῖς ἀποτελεῖ τὴν βάσιν πάσης μεταφυσικῆς. Δεύτερον ἔγινε τοῦτο διὰ τοῦ Πλωτίνου, ὃ ὁποῖος, ἀφοῦ ἀπεμάκρυνε ἀπὸ τὸν χῶρον τῆς μεταφυσικῆς ὅλην τὴν δαιμονολογίαν τῶν τριῶν πρώτων μ.Χ. αἰώνων, ὑψωσε μεταφυσικὸν οἰκοδόμημα, τοῦ ὁποῖου τὰ θεμέλια βασίζονται εἰς τὸν ἀκατανίκητον πόθον τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, νὰ ἐπανεύρῃ τὴν ρίζαν της καὶ ἡ ρίζα αὕτη εἶναι ὁ Θεός.

Τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς ἔγινε καὶ εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν καὶ μάλιστα δις. Ἡ ἐποχὴ αὕτη ἀνοίγει μὲ τὸν Γαλιλαῖον καὶ τὸν Descartes. Οὗτοι ἐστράφησαν κυρίως κατὰ τῆς

ἀριστοτελικῆς μεταφυσικῆς, ἡ ὁποία ἀπετέλει ἐμπόδιον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς μαθηματικῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ἐνῶ τὴν πλατωνικὴν μεταφυσικὴν καὶ ἰδίως τὴν θεωρίαν τῶν ἰδεῶν συνεχώνευσαν εἰς τὰ συστήματα τῶν. Ἡ κριτικὴ αὐτὴ ἐπὶ τῆς ἀριστοτελικῆς μεταφυσικῆς ὠδήγησε κατ' εὐθεΐαν πάλιν εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς μεταφυσικῆς κατὰ τὸν δέκατον ἑβδομον αἰῶνα. Τὰ συστήματα τοῦ Descartes, τοῦ Spinoza καὶ τοῦ Leibniz, συστήματα στηριζόμενα κυρίως εἰς τὸν λόγον, τὸν νοῦν, ἀποτελοῦν τὸν πρῶτον μεγάλον θρίαμβον τῆς μεταφυσικῆς κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν. Τὰ συστήματα πάλιν αὐτὰ ἀπέτελεσαν μὲ τὴν σειρὰν τῶν τὸ ἀντικείμενον τῆς κριτικῆς τοῦ Κάντ, ἡ ὁποία, ὅπως εἶδομεν, ὠδήγησε καὶ πάλιν εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς μεταφυσικῆς. Ἔτσι, ὅτι ὁ Πλάτων ὠνόμασε διαλεκτικὴν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης πρώτην φιλοσοφίαν, ἢ, ὅπως ἡμεῖς λέγομεν σήμερον, μεταφυσικὴν, ἀνανεώνεται συνεχῶς κατὰ τὴν πορείαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον καὶ ἔσχατον κεφάλαιον τῆς φιλοσοφίας, καθὼς ἐπίσης τὴν πρώτην καὶ ἔσχατην μέριμναν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἢ, ὅπως λέγει ὁ Ἐγγελος, τὴν σταθερὰν τάσιν τοῦ πνεύματος πρὸς τὴν οὐσίαν.

Εἰς τὴν ἐποχὴν μας, ἡ ὁποία θεωρεῖται ἀντιμεταφυσικὴ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἔγινε μεταφυσικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ, ἐκτὸς πολλῶν ἄλλων μεταφυσικῶν φιλοσόφων εἶναι κυρίως ὁ Husserl, ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἀνανέωσε τὴν μεταφυσικὴν ὡς ἐπιστήμην τῶν ἀρχῶν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ τοῦ κόσμου, ὠνόμασε δὲ αὐτὴν πρώτην φιλοσοφίαν.

Τὸ μέγα ὅμως πρόβλημα διὰ τὴν σημερινὴν μεταφυσικὴν εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ κόσμος ἔγιναν διὰ τῆς ἐπιστήμης πολυδιάστατοι. Ἡ ἐποχὴ τῶν μονοσημάντων καὶ μονοδιαστάτων συστημάτων παρῆλθε. Καὶ ὁ ἄνθρωπος καὶ ὁ κόσμος εἶναι περισσότερο σύνθετος ἀπ' ὅ,τι ἐνομιζετο ἄλλοτε. Ὅσον εἰς τὴν ἐπιστήμην, ὅσον καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἀναπτύσσονται πολυδιάστατα συστήματα γνώσεων, τὰ δ-

ποῖα εὐρίσκονται εἰς ἀμοιβαίαν σχέσιν μεταξύ των. Τοῦτο εἶναι ἀναμφισβήτητον καὶ κατὰ βάθος προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Αἱ πολλαὶ ὅμως διαστάσεις πρὸς τὰς ὁποίας κινεῖται σήμερον τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα δημιουργοῦν εἰς πολλοὺς τὴν ἐντύπωσιν τῆς διασπάσεως τῆς ἐνότητος τοῦ πνεύματος καὶ κατ' ἀντανάκλασιν καὶ τοῦ κόσμου. Ἄπ' αὐτὴν τὴν ἐντύπωσιν προέρχεται ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὴ πλέον σήμερον ἢ μεταφυσική, ὅτι δὲν ὑπάρχει πλέον πρώτη φιλοσοφία καὶ τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἡ μεταφυσική ὡς πρωταρχικὸν κεφάλαιον τῆς φιλοσοφίας καὶ ὡς γενικός, θεωρητικὸς καὶ ἐννοιολογικὸς ἀπολογισμὸς τῶν ἐπιστημῶν δὲν εἶναι πλέον κατορθωτός, ὅπως ἦτο ἀκόμη εἰς τὸν δέκατον ἑνατον αἰῶνα. Ἀλλὰ καὶ ἂν, λέγουν οἱ ἀντιμεταφυσικοὶ τῆς ἐποχῆς μας, κατορθώσῃ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, νὰ πραγματοποιήσῃ μίαν μεταφυσικὴν σύνθεσιν, ὅπως ἄλλοτε, ἡ σύνθεσις αὐτὴ θὰ εἶναι ὑποθετικὴ καὶ δὲν θὰ ἔχῃ ἀποδεικτικὸν χαρακτῆρα. Δηλαδή θὰ στηρίζεται περισσότερο εἰς τὴν πίστιν καὶ ὀλιγώτερον εἰς τὸν λόγον.

Ὅμως ἡ μεταφυσικὴ πίστις, ἡ βιωματικὴ αὐτοβεβαίωσις τοῦ πνεύματος, ὑπάρχει εἰς ὅλα τὰ μεταφυσικὰ συστήματα, ἀκόμη καὶ εἰς τὰ λεγόμενα θετικά. Ἐπίσης ἡ ἐσωτερικὴ βιωματικὴ αὐτοβεβαίωσις συνοδεύει καὶ πᾶσαν ἐπιστήμην ἀκόμη καὶ τὰ μαθηματικά. Ἄλλο εἶναι αἱ ἀντικειμενικαὶ σχέσεις τῶν ἀριθμῶν καὶ ἄλλο εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ αὐτοβεβαίωσις τοῦ πνεύματος περὶ τῆς ἀληθείας τῶν σχέσεων τούτων. Οὐδεὶς λόγος οὔτε τῶν ἐμπειρικῶν, οὔτε τῶν θεωρητικῶν ἐπιστημῶν ἐκφέρεται δίχως νὰ συνοδεύεται ἀπ' αὐτὴν τὴν βιωματικὴν ἐσωτερικὴν αὐτοβεβαίωσιν, ἢ ὁποία, ἂν καὶ βαστάζει τὸν λόγον, δηλαδή τὴν λογικὴν, ἢ ἰδία ὅμως δὲν εἶναι λόγος, δὲν εἶναι λογικὴ, ἀλλὰ ἐσωτερικὸν βίωμα, λογικῶς ἀνέκφραστον, μὲ ἄλλα λόγια εἶναι πίστις. Συνεπῶς ἡ μεταφυσικὴ πίστις συνοδεύει πᾶσαν ἐπιστήμην, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν ἄλλην ἐκδήλωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου

πνεύματος και όταν ακόμη το ανθρώπινο πνεῦμα, όπως φαίνεται να συμβαίνει σήμερα, δεν ἔχει καταλήξει εἰς σύνθετον ἐννοιολογικὴν εἰκόνα περὶ τοῦ ἀνθρώπου και τοῦ κόσμου.

Ὅπωςδήποτε ἡ μεταφυσικὴ ἀντλεῖ τὸ δικαίωμα τῆς ζωῆς της ἀπὸ μίαν ἐνδόμυχον ἀνάγκην τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ἀπὸ τὴν ἀνάγκην νὰ συνθέσῃ τὰ πολλὰ εἰς ἓνα, νὰ ἀναγάγῃ τὰ μερικὰ εἰς τὰ γενικά. Τὸ πνεῦμα ζητεῖ τὴν ἐνότητα μέσα εἰς τὴν πολλότητα τῶν ὄντων, ἐπίσης ζητεῖ τὴν ἐνότητα τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς μέσα εἰς τὴν ποικιλίαν τῶν ἐκδηλώσεων του και τὴν ἐνότητα τῶν ἀξιών τῆς ζωῆς μέσα εἰς τὴν ἐναλλαγὴν τῶν ἀξιολογικῶν καταστάσεων, τέλος δὲ δημιουργεῖ τὰ ἐννοιολογικὰ πλαίσια ἐντὸς τῶν ὁποίων ὁ ἀνθρώπος ἐντάσσει τὴν ζωὴν του και ἀξιολογεῖ τὴν δρασίαν του.

Ἐνότης ὅμως τοῦ εἶναι, τοῦ νοήματος, τῶν ἀξιών, και ἐνότης τοῦ κόσμου δὲν εἶναι σήμερα νοητὴ ὡς ὁμοιομορφία ἢ ὡς ὁμοιογένεια. Ἐνώπιον τοῦ νοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἀνοίγεται σήμερα εἰς τὴν διάστασιν τοῦ μακροκόσμου ἓνα ἄπειρον πλῆθος κόσμων, τῶν ὁποίων τὸ ἀσύλληπτον μέγεθος μᾶς ἀποκαλύπτει ἡ ἀστρονομία. Ἐπίσης εἰς τὴν διάστασιν τοῦ ὑλικοῦ μικροκόσμου, δηλαδὴ τοῦ ἀτόμου, ἀνοίγεται ἓνα ἄπειρον πλῆθος δυναμικῶν σχέσεων, τὸ ὁποῖον δι' ἄλλους σημαίνει τὸ τέλος, ἐνῶ δι' ἄλλους τὴν ἀπαρχὴν τῆς γνώσεως. Περαιτέρω ὅ,τι ὀνομάζομεν εἶναι ἢ πραγματικότητα, ἀποτελεῖται ἀπὸ πολλὰ εἶδη, πολλὰς διαστάσεις και πολλὰ ἐπίπεδα. Τέλος δὲ ὅ,τι ὀνομάζομεν νόημα και ἀξίαν και εἰς τὴν ἱστορίαν και εἰς τὴν ἐπιστήμην και εἰς τὴν ζωὴν ἔχει διαφοροποιηθῆ τόσον, ὥστε ἡ μεταφυσικὴ, ἡ ὁποία ἔρχεται νὰ τὰ ἐρμηνεύσῃ, εἶναι ὑποχρεωμένη, νὰ χρησιμοποιήσῃ πολλὰ συστήματα συντεταγμένων, πολλὰ συστήματα ἐννοιῶν διὰ νὰ κατορθώσῃ νὰ δώσῃ καθολικὴν ἐννοιολογικὴν εἰκόνα τοῦ κόσμου, δηλαδὴ ἐνιαίαν κοσμοθεωρίαν.

Τὸ σύνολον τῆς πείρας τοῦ ἀνθρώπου ἢ τὸ σύνολον τοῦ

Εἶναι, καθὼς καὶ τὸ σύνολον τῶν ἀξιῶν καὶ τῶν νοημάτων, εἶναι ἐκ καταβολῆς πολυσήμαντον καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἐρμηνεία των ἀπὸ μίαν καὶ μόνην σκοπιάν. Βεβαίως ὁ γενικὸς σκοπὸς τῆς μεταφυσικῆς παραμένει ἀμετακίνητος: νὰ ἐκφράσῃ δηλαδὴ δι' ἐννοιῶν τὴν οὐσίαν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἢ, ὅπως λέγει ὁ Ἐγγελοσ, νὰ ἐκφράσῃ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς της δι' ἐννοιῶν. Ὅπως ἡ τέχνη ἐκφράζει διὰ μορφῶν τὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου, ἔτσι καὶ ἡ μεταφυσικὴ ἐκφράζει τὴν αὐτὴν οὐσίαν δι' ἐννοιῶν, χωρὶς ὅμως νὰ παύσῃ νὰ χρησιμοποιῇ τὴν ἀνεξάντλητον πηγὴν τῆς φαντασίας καὶ τῆς διαισθήσεως, διότι, ὅπως λέγει ὁ Νίτσε, ὁ ὀποῖος ἄλλοτε εἶναι μεταφυσικὸς καὶ ἄλλοτε ἀντιμεταφυσικὸς, οἱ μεταφυσικοὶ φιλόσοφοι κατανοοῦν τὸν ἀνθρώπον μὲ τὴν διαίσθησιν. Πιοιηταὶ καὶ μεταφυσικοὶ, προσθέτει ὁ ἴδιος, εἶναι ἐξόχως ἐπιθυμητοὶ εἰς τὴν ζωὴν, διότι οἱ μεταφυσικοὶ εἶναι οἱ ἀπολογηταὶ τῆς ἀνθρωπίνης ὑπερηφανείας, δηλαδὴ τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας.

Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξιοπρέπειαν ἐκτὸς τῶν ἄλλων καλεῖται νὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ ἡ σημερινὴ μεταφυσικὴ, οἷονδὴποτε ὄνομα σχολῆς καὶ ἂν φέρῃ. Ὁ ἀνθρώπος εἶναι κατ' οὐσίαν πνεῦμα, συνειδέναι. Μὲ αὐτὸ διαχωρίζεται ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα ἀντικείμενα καὶ πλάσματα. Τὸ πνεῦμα, τὸ συνειδέναι, δὲν εἶναι ὅ,τι εἶναι τὰ ἀπλᾶ φυσικὰ ὄντα, πὰ ὅποια ἀποτελοῦν ἀντικείμενα τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι ἀπλῆ ἐμπειρικὴ ἐννοία οὔτε ἀπλοῦν ἐμπειρικὸν γεγονὸς ἢ φαινόμενον, εἶναι πρωταρχικὸν «γεγονός», μὴ ἀναγόμενον εἰς οἷονδὴποτε ἄλλο, εἶναι ἀρχὴ ἐκ καταβολῆς. Συνεπῶς οὔτε ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, οὔτε ἡ ψυχολογία εἶναι δυνατὸν νὰ δρῶσιν τὴν φύσιν καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ πνεύματος, διότι, ἡ μὲν πρώτη γνωρίζει καὶ δρίζει τὰ πράγματα καὶ τὰς σχέσεις διὰ τοῦ πνεύματος, ἡ δὲ δευτέρα δρίζει καὶ γνωρίζει τὰς ψυχικὰς καταστάσεις, αἱ ὅποια εἶναι μὲν πάντοτε συνειδηταί, δὲν ταυτίζονται ὅμως

ποτέ μὲ τὸ συνειδέναί, μὲ τὸ πνεῦμα. Καὶ ἡ μία καὶ ἡ ἄλλη ἐπιστήμη, καθὼς καὶ ὅλαι αἱ ἐπιστήμαι, ἀκόμη καὶ ἡ ἀπλή ζωή, προὔποθέτουν τὸ πνεῦμα ὡς ἀρχήν, ὡς ἀφετηρίαν.

“Ὅ,τι ὑπάρχει ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ, ἀλλὰ καὶ ὅ,τι ὑπάρχει ὑπεράνω χώρου καὶ χρόνου, δηλαδή ὁ νοητὸς κόσμος, εἶναι ποιητικῶς διάφορος ἀπὸ τὸ πνεῦμα καὶ λογικῶς προὔποθετεῖ πάντοτε τὸ εἶναι τοῦ πνεύματος. Δίχως τὸ εἶναι τοῦτο τοῦ πνεύματος, δίχως τὴν ὑπαρξίν τοῦ πνεύματος δὲν ὑπάρχει δι’ ἡμᾶς ὁ κόσμος, δὲν εἶναι δι’ ἡμᾶς συλληπτὸς οὔτε ὁ νοητὸς κόσμος. Ὁ τρόπος αὐτὸς τοῦ ἐκφράζεσθαι δὲν ἀποδίδει βεβαίως τὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή τὸ πνεῦμα εἰς ὅλην του τὴν πληρότητα, οὔτε καὶ ὑπάρχει τρόπος ἐκφραστικὸς διὰ νὰ ἀποδώσωμεν τὸ εἶναι τοῦ πνεύματος, διότι ὅλοι οἱ ἐκφραστικοὶ τρόποι μας κατάγονται ἀπὸ τὸν ἐμπειρικὸν κόσμον, ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν πραγμάτων, τὸ δὲ πνεῦμα δὲν εἶναι πράγμα. Ὅλοι μας ὅμως πραγματοποιοῦμεν μὲ τὸν νοῦν μας, τί ἐννοοῦμεν ὅταν λέγωμεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὡς οὐσία πνεῦμα. Ὁ ὀρισμὸς αὐτὸς σημαίνει, ὅτι ὅλα τὰ ἄλλα πού ἔχει ὁ ἄνθρωπος ἀνήκουν εἰς τὸν κόσμον τῆς φύσεως. Μόνον τὸ πνεῦμα ἀποτελεῖ τὴν μεταφυσικὴν του οὐσίαν. Αὐτὸ μόνον ἐκφράζει τὸν ἄνθρωπον ὡς μεταφυσικὴν γνωστικὴν ἀρχήν ἢ ἐνότητα. Ὁ ὅρος μεταφυσικὴ ἢ γνωστικὴ ἐνότης εἶναι ἀπολύτως δικαιολογημένος, διότι δηλώνει κάτι πού ὁπωσδήποτε ὑπάρχει καὶ ἐνεργεῖ καὶ δημιουργεῖ καὶ τέλος ἀποτελεῖ τὴν ἐσωτερικὴν ποιότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ἐδῶ ἐπάνω στηρίζεται ἡ ὅλη ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου.

Τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι μία ἀπλή ιδιότης τοῦ ἀνθρώπου δίπλα εἰς τὰς ἄλλας, δὲν εἶναι ἓνα ἀπλοῦν συμβεβηκός, ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Ἀριστοτέλης, ἀλλὰ εἶναι ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀνθρώπου ὡς μονάδος πνευματικῆς, ἡ ὁποία ἔχει ἐνώπιόν της τὸ αἶνιγμα τοῦ κόσμου. Οὐδένα

ἄλλο πλάσμα ἔχει ἐνώπιόν του τὸν κόσμον ὡς αἶνιγμα. Ὅταν χαρακτηρίζωμεν τὸ πνεῦμα ὡς τὴν μεταφυσικὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τὴν πρωταρχὴν ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐρμηνεύεται καὶ γνωρίζεται ὁ κόσμος, ἐννοοῦμεν, ὅτι τὸ πνεῦμα δὲν ἐξηγεῖται οὔτε κατάγεται ἀπὸ τὸ ἀπλοῦν καὶ βουβὸν εἶναι τῶν πραγμάτων. Μὲ τὸ πνεῦμα ὁ ἄνθρωπος ἀνοίγει τὸν κόσμον, καθὼς ἐπίσης δημιουργεῖ τὸν κόσμον τῶν ἐσωτερικῶν διαστάσεων, δηλαδὴ τὸν κόσμον τῶν νοημάτων, ἐντὸς τῶν ὁποίων κινεῖται καθ' ὅλην του τὴν ζωὴν. Ὅ,τι ὀνομάζομεν νόημα πηγάζει ἀπὸ τὸ πνεῦμα, ποτὲ ἀπὸ τὸ βουβὸν εἶναι. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι, ἐπειδὴ γίνεται συνειδητὸν διὰ τοῦ πνεύματος, παύει νὰ εἶναι βουβὸν καὶ προσλαμβάνει νόημα, ἢ, ὅπως λέγει ὁ Πλάτων, τὸ εἶναι σφραγίζεται πάντοτε ἀπὸ τὴν σφραγίδα τοῦ πνεύματός μας.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως τὸ πνεῦμα δὲν ὑπάρχει ποτὲ μόνον του, εἶναι πάντοτε μαζὶ μὲ τὸ εἶναι. Τοῦτο, ὅπως εἶπα, δὲν σημαίνει ποτὲ ὅτι τὸ πνεῦμα πηγάζει ἀπὸ τὸ εἶναι, διότι ἀπὸ τὸ ἀπλοῦν, βουβὸν εἶναι δὲν ὑπάρχει μετάβασις εἰς τὸ πνεῦμα, εἰς τὸ συνειδέσθαι, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τὸ πνεῦμα πρὸς τὸ εἶναι. Τὸ πνεῦμα ἐννοεῖ τὸ εἶναι, ἐνῶ τὸ εἶναι δὲν ἐννοεῖ οὔτε ὅτι ὑπάρχει, οὔτε ἐννοεῖ ποτὲ ὅτι ὑπάρχει τὸ πνεῦμα. Ὡστε γενικῶς τὸ νόημα πηγάζει ἀπὸ τὸ πνεῦμα. Τὸ νόημα εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον τὸ πνεῦμα συνειδητοποιεῖ καὶ ἐννοεῖ τὸ εἶναι.

Τὸ πνεῦμα ὅμως εἶναι ἐνέργεια, ἢ ὁποῖα αὐτοπραγματώνεται, εἶναι αὐτοσυνείδητος κίνησις. Διὰ τοῦτο τὰ ὄριά του εἶναι κινητὰ καὶ εἶναι ἴσα πρὸς τὰ ὄρια τοῦ κόσμου. Εἰς τὴν πραγματικότητα τὸ πνεῦμα δὲν εἶναι, ἀλλὰ γίνεται, δηλαδὴ γίνεται ἐφ' ὅσον ἐνεργεῖ, ἐφ' ὅσον νοεῖ. Συνεπῶς ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι, ἀλλὰ γίνεται. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὸν κόσμον, ὁ ὁποῖος εἶναι συνάρτησις τοῦ πνεύματος. Δὲν ὑπάρχει δὲ κανεὶς ἄλλος τρόπος νὰ κατανοήσωμεν τὴν αὐτενέργειαν καὶ αὐτοπραγματώσιν αὐ-

τὴν τοῦ πνεύματος, παρὰ ἢ ἐπιστροφή τοῦ πνεύματος εἰς ἑαυτό. Μὲ τὴν αὐτέπιστροφὴν αὐτὴν χωρίζεται τὸ πνεῦμα εἰς θεωροῦν καὶ θεωρούμενον, εἰς ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον, δηλαδή τὸ πνεῦμα ἀντικειμενικοποιεῖ τὴν ἐνεργειάν του καὶ θεωρεῖ τὴν οὐσίαν του, αὐτοβεβαιώνεται διὰ τὴν ἐνότητά του, δηλαδή περὶ τοῦ ὅτι κατὰ τὴν αὐτοθεώρησίν του εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτό. Μὲ τὴν αὐτέπιστροφὴν αὐτὴν τὸ πνεῦμα πραγματοποιεῖ τὸ παράδοξον: νὰ μερίζεται καὶ συνάμα νὰ εἶναι ἀδιαίρετον, νὰ εἶναι κατὰ βάθος ἓνα. Τὸ πνεῦμα εἶναι ἓνας κύκλος, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν αὐτενεργειάν του παρακολουθεῖ τὴν γένεσίν του. Τοῦτο σημαίνει ὅτι τὸ πνεῦμα ἀποτελεῖ ἐνεργὸν δλότητα, ἢ ὁποῖα δὲν εἶναι στατική, ἀλλὰ ἐπιστρέφει δυναμικῶς εἰς τὸν ἑαυτὸν τῆς, ἢ, ὅπως λέγει ὁ Πλάτων, δὲν ἀφίνει ποτὲ τὸν ἑαυτὸν τῆς. Τὸ πνεῦμα εἶναι συνεπῶς αὐτενεργὸν γίνεσθαι, αὐτοσυνειδητος κίνησις, ἢ ὁποῖα θεωρεῖ καὶ τὸν ἑαυτὸν τῆς καὶ τὰ ἄλλα.

“Ὅταν λέγωμεν ὅτι τὸ πνεῦμα εἶναι αὐτενεργὸν γίνεσθαι, δὲν ἐννοοῦμεν μεταβολὴν καὶ ἀλλοίωσιν, ἀλλ’ ἐννοοῦμεν πάντοτε αὐτοπραγμάτωσιν, αὐτοφανερώσιν, συνειδητὴν κίνησιν ἀπὸ τὸ δυνάμει εἰς τὸ ἐνεργεῖα εἶναι. Μὲ τὴν κίνησιν αὐτὴν ἀπὸ τὴν δυνάμει εἰς τὴν ἐνεργεῖα κατάστασιν ἀποκτᾷ τὸ πνεῦμα τὴν αὐτοσυνειδησίαν του. Μέσα πάλιν εἰς αὐτὴν ἀποκαλύπτεται ἡ ἀληθινὴ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, ὁ τελικός του σκοπός, ὁ ὁποῖος δὲν ἔγκειται ἀπλῶς εἰς τὸ νὰ γνωρίσῃ τὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ νὰ δημιουργήσῃ τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος καὶ τῶν ἀξιῶν, ὅπου μέσα ὁ ἄνθρωπος ἀναγνωρίζει τὸ εἶναι του. Ὁ κόσμος αὐτὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰ δημιουργήματα τοῦ πνεύματος, ἀπὸ τὴν πολιτείαν, τὸ δίκαιον, τὴν τέχνην, τὴν ἐπιστήμην, τὴν θρησκείαν, τὴν φιλοσοφίαν, τέλος δὲ καὶ ἀπὸ τὴν τεχνικὴν καὶ οἰκονομικὴν πραγματικότητα, διότι καὶ αὐτὴ εἶναι δημιούργημα τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Ὅλα αὐτὰ τὰ ἔργα ἀποτελοῦν μνη-

μεῖα τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ ἀνθρώπου, τὴν δποίαν ἡ μετα-
φρυσικὴ τῆς ἐποχῆς μας καλεῖται νὰ προβάλῃ, διότι, παρὰ
τὰ λεγόμενα, αὕτῃ φαίνεται ὅτι κινδυνεύει εἰς τὴν ἐποχὴν
μας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ